

היפוך יוצרות ומדרון חלקלק - כשהצבא הופך לשחקן פוליטי

קובי מיכאל | 17 באפריל, 2023 | גיליון 1710

האיום בסרבנות להתנדבות, שבעיני הדרג המדיני וחלקים גדולים בציבור ואפילו בקרב המשרתים בצה"ל נתפס כסרבנות לשמה, משמעותו היפוך יוצרות. הצבא, שלא מרצון הדרג הצבאי הבכיר ושלא מיוזמתו, אך בפירוש כתוצאה מניהול שגוי של ההתפתחויות בצבא בעקבות המשבר הפוליטי, הפך בעצמו שחקן פוליטי. יתר על כן, האיום בסרבנות התברר כמשפיע ביותר בזירה הציבורית במציאות של ויכוח אזרחי-פוליטי ערכי.

האירוע וההתנהלות סביבו צילקו את הדמוקרטיה הישראלית, מכיוון שפגעו בקונצנזוס הציבורי לגבי הצבא ובמעמדו כא-פוליטי, וכרסמו לא רק ביחסי הדרגים אלא גם ביחסי צבא-חברה במדינה. מעתה ואילך, עלול הצבא למצוא עצמו נאלץ להתמודד עם סרבנות מאורגנת - הלכה ומעשה - מקרב משרתי המילואים ואולי אף חיילי סדיר בנוגע לסוגיות אזרחיות-פוליטיות ולאומיות אחרות. יתר על כן, מדובר במדרון החלקלק שיתאפיין ביחסים מתוחים בין הדרג המדיני לדרג הצבאי.

מופע האיום בסרבנות של טייסי חיל האוויר במילואים, אנשי המילואים במערך המבצעים המיוחדים ובמערך הסייבר, גם אם הוגדר כ"סרבנות אפורה" מכיוון שהטייסים הודיעו כי בכוונתם להפסיק ולהתנדב אך לא לסרב לקריאה לשירות מילואים שלא במסגרת התנדבות, הוא בחזקת מכבסת מילים, בוודאי בעיני הדרג המדיני (ברובו המוחלט) ובעיני חלק גדול בציבור.

שלושת המערכים הנזכרים, שהם בליבה המבצעית וההתקפית של צה"ל, כך לפחות בתודעה הציבורית הנסמכת על הדיווחים בתקשורת, נשענים על אנשי המילואים ומודל שירות מילואים על בסיס התנדבות, שאינו דומה למודל שירות המילואים הרגיל. במודל שירות זה יש וצווי הגיוס נשלחים בדיעבד לאחר שהמתנדבים סיכמו עם מפקדיהם את ימי השירות, אך בפועל מרגע שהתנדבו וקיבלו צו - מדובר בשירות מילואים לכל דבר ועניין. לפיכך, כל הצהרת כוונה להפסיק להתנדב היא בחזקת איום בשיתוק אותם מערכים או הפרעה משמעותית להם, וכן פגיעה במודל השירות הייחודי. במהותה היא סרבנות בפועל.

גם אם ניתן להבין את השיקולים שהנחו את מפקד חיל האוויר, הרמטכ"ל ואחרים במטה הכללי בכל הנוגע לטיפול בתופעה - רצון ואמונה שיהיה בכוחם לפתור את הבעיה מבית, להרגיע את

החששות ולמנוע את התרחבות התופעה על ידי תגובה קשה וענישה - לא נכון יהיה להצדיקה ולהפחית בחומרתה. המהלך שהובל על ידי קציני וחילי המילואים במערכים הללו היה קולקטיבי ומאורגן (collective action) בעגה הסוציולוגית. אין מדובר בהחלטה אינדיבידואלית של איש מילואים זה או אחר. גם אם נתעלם מפלפולים פילולוגיים ומשפטיים לגבי מהותה של הפעולה הקולקטיבית כהמרדה, כפי שאולי ניתן להגדירה במונחי המערכת הצבאית או קריאה בסעיף 136 לחוק העונשין עבירת המרדה, ואפילו אם המעשה לא יתאים להגדרת המרדה, ברי כי אלה שהובילו את התארגנויות הבינו היטב את משמעויות מהלכיהם. הם רתמו את הרקע, הניסיון, המוניטין הצבאי, המומחיות הצבאית ואת שירות המילואים החיוני שלהם, להבעת מחאה בנושא אזרחי-פוליטי במהותו, בלי שניתנה להם פקודה בלתי-חוקית בעליל ומבלי שיכולים היו לקבוע בוודאות שבעצם מימוש הרפורמה המשפטית, המובלת על ידי הממשלה, הם יועמדו בפני מצב שתינתן להם פקודה בלתי-חוקית בעליל, כזו שדגל שחור נישא מעליה ולכן היא מחייבת סירוב.

המהלך השפיע עמוקות על הצבא כולו וחלחל גם לשורות הצבא הסדיר - חובה וקבע, והוביל לערעור אמות הסיפים. הדרג המדיני, ראש הממשלה בנימין נתניהו, עמד על חומרת העניין ודרש משר הביטחון יואב גלנט ומהדרג הצבאי לטפל בעניין, אלא שהדרג הצבאי לא הצליח להכיל את האירוע או להפסיקו והתריע בפני הדרג המדיני על אודות חומרת האירוע והשלכותיו הביטחוניות המסוכנות בשל הפגיעה בכשירות המבצעית של הצבא וחשש אמיתי מפני התרחבות התופעה לכלל הצבא.

כך נוצר היפוך יוצרות. הצבא, שלא מרצון הדרג הצבאי הבכיר ושלא מיוזמתו, אך בפירוש כתוצאה מניהול שגוי של ההתפתחויות, הפך שחקן פוליטי, המשפיע ביותר בזירה הציבורית במציאות של ויכוח אזרחי-פוליטי-ערכי. נוצר תקדים: לראשונה, ובאופן מובהק, הצבא הוא זה המוביל תהליך של ביטחוניזציה (SECURITIZATION), שמהותו היא שימוש בטיעונים צבאיים-ביטחוניים לשם המחשת פוטנציאל איום הנוגע לסוגיה אזרחית, כהצדקה לשימוש באמצעים קיצוניים לצורך הטיפול באיום, במקרה זה - השהיית תהליך החקיקה של הרפורמה המשפטית המוצעת על ידי הממשלה.

חומרת האירוע והאחריות להתפתחותו רובצת גם לפתחו של הדרג האזרחי, שכשל בהפעלת פיקוח אזרחי אפקטיבי על הצבא, קרי הכפפת החשיבה הצבאית לחשיבה המדינית במובן המופשט של המושג, וכפיפותו המוחלטת של הצבא לדרג המדיני במובן הבסיסי של המושג. הראייה לכך היא בשינוי המדיניות של מפקד חיל האוויר והרמטכ"ל ברוח הנחיות ראש הממשלה ודרישותיו לאחר מעשה. במבחן התוצאה, תהליך החקיקה הושהה בשל נאוומו החריג של שר הביטחון, שעמד על חומרת האיומים הביטחוניים מחד גיסא ועל הנזק הנגרם לצבא ולכשירותו המבצעית מאידך גיסא. למעשה, הדרג הצבאי סיפק, שלא מרצונו וכתוצאה מתחושת מצוקה חריפה בשל משבר אמיתי בשורותיו, תמיכה גבית משמעותית למחאה האזרחית נגד הצעת הרפורמה והוביל את הדרג המדיני לפעול בניגוד לכוונתו המקורית.

בנקודה זו, הצבא, גם אם באופן ספציפי יותר משרתי המילואים במערכים החיוניים, הפך למזוהה עם המחאה האזרחית ולמחנה המתנגדים לרפורמה המשפטית.

האירועים וההתנהלות הובילו לגלי ההדף במערכת הצבאית. בין היתר, למשל, משרתי המערך הטכני בחיל האוויר פנו לרמטכ"ל ולמפקד חיל האוויר והביעו מורת רוח מהתנהגות טייסי המילואים ואף דרשו את התנצלות הטייסים בפניהם, תוך ביטוי תסכול עמוק על יחס מפלה כלפיהם וכלפי עמדותיהם. גם אם יש המייחסים את התארגנויות הנגד לגורמים מהזירה הפוליטית, הרי שגם כך יש כדי להעיד עד כמה חלקלק המדרון ועד כמה התרחק הצבא ממעמדו המתחייב כא-פוליטי.

מעבר לכך, התנהלות הצבא בהקשר זה מובילה לשבר עמוק ביחסיו עם הדרג המדיני, בשל הפגיעה הקשה באמון של דרג המדיני בדרג הצבאי ובהתנהלותו בנוגע למשבר ויהיה בה כדי להשליך על יחסי הדרגים בהמשך. האירוע וההתנהלות גם צילקו את הדמוקרטיה הישראלית מכיוון שפגעו בקונצנזוס הציבורי לגבי הצבא ובמעמדו כא-פוליטי, בוודאי בהתייחס לחלק ממערכיו החשובים וגם בהתייחס לדרג הפיקוד הבכיר, שנתפס כמי שתמך או לכל הפחות הכיל את הסרבנות ולכן זוהה כמתנגד לרפורמה, למרות שלא התבטא כך. לפיכך, הפגיעה היא לא רק ביחסי הדרגים אלא גם ביחסי צבא-חברה בישראל ובמעמדו של הצבא בעיני החברה הישראלית.

קשה להניח, בתנאים שנוצרו, שלא תהיה לדברים השפעה על מודל הגיוס של הצבא ועל מעמדו כצבא העם, שנשחק ממילא בשנים האחרונות. איומי הסרבנות המאורגנת, ויותר מזה, בחירת הדרג הצבאי להכילם, השפיעו על שר הביטחון לקרוא להשהיית החקיקה, והניחו תשתית למחאות ולאיומי הסרבנות הבאים בצבא. מאחר שהאיומים הביטחוניים החיצוניים התקיימו ממילא, הרי ששר הביטחון לא היה קורא להשהיית החקיקה לולא האירוע המדובר, אשר העצים את האיומים החיצוניים בשל סכנת השלכתו על הכשירות המבצעית של צה"ל ועל האפשרות שאויבי ישראל עלולים לפרש את החולשה הזו כהזדמנות לתקוף אותה.

מעתה ואילך, הצבא עלול למצוא עצמו נאלץ להתמודד מול סרבנות מאורגנת, אולי בקרב אוכלוסיות משרתי מילואים אחרות, בהתייחס לסוגיות אזרחיות-פוליטיות ולאומיות אחרות. משמעויותיו של המדרון החלקלק הן בהכרח צבא מעורב יותר בסוגיות אזרחיות-פוליטיות ויחסים מתוחים יותר בין הדרג המדיני לדרג הצבאי. חשדנות וחוסר אמון יקשו על הדרג המדיני לקבל את עמדותיו המקצועיות של הצבא כנטולות אג'נדה או עמדה פוליטית-ערכית. יהיה בכך כדי לשבש את מאפייני השיח בין הדרגים ובמקום מרחב שיח פתוח, מאתגר, חופשי שהוא גם מרחב למידה משותף של הדרגים, החולקים ביניהם תשתיות ידע ומאתגרים זה את חשיבתו של האחר, ייוצר שיח סגור, מרוסן, הירארכי ונטול למידה משותפת.

משנפרץ הסכר, יעמוד הדרג המדיני בפני חשש מגילויי סרבנות כאלו ואחרים. מעתה ואילך, קשה יהיה לדרג המדיני לסמוך על הצבא כיכול לרתום את כל יכולותיו ומקצועיותו כדי להוביל מהלך צבאי שתכליתו מימוש תכלית מדינית אסטרטגית, שנקבעה על ידי הדרג האזרחי

הנבחר. בחשדנות מצד הדרג המדיני הנבחר כלפי הדרג הביטחוני והצבא עצמו גלומה פגיעה חמורה בדמוקרטיה הישראלית - בפיקוח האזרחי כנדבך יסוד ביחסי דרג מדיני-דרג צבאי במדינה הדמוקרטית, ובא-פוליטיות הכרחית של הצבא בעיני הדרג המדיני והחברה.

כדי להתחיל ולהוביל את תהליך הריפוי ההכרחי של הדמוקרטיה הישראלית בכל הנוגע ליחסי צבא-חברה ויחסי דרג מדיני-דרג צבאי, הכרחי ראשית להבין את חומרת הבעיה ועומק השבר. כל ניסיון לייפות את הדברים או למזער את חריפותם יסכל תהליך ריפוי נכון, שבכל מקרה יהיה מורכב, קשה וארוך.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט